

5. Кеменгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы. — 1, 2-т. — Алматы: Алаш, 2005. — 320 б.
6. Виктор Гюго. Собрание сочинений: В 7 т. — Т. 3. Отверженные: Роман. — Ч. 2: Козетта; Ч. 3: Мариус. — М.: Моск. рабочий, 1994. — 397 с.

ӘОЖ 82.0

Қазақтың би-шешендерінің асыл мұрасы

Әбілқасов Ғ.М.

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті

Казахские бии-ораторы веками формировали основу усвоения поколением культуры речи. По существу, ораторские речи — благородное наследие, порожденное народными мудростями, бесценное богатство народа. В статье рассмотрена художественная специфика наследия биев-ораторов, всесторонне анализируется художественно-эстетическая природа этого направления в искусстве слова. Наряду с культурой речи, развитием речи деятельность биев-ораторов (предводителей) стала зеркалом степной демократии в решении народных проблем.

The Kazakh bi-speakers have been forming the fundamentals of leaning the culture of speech by the generation for ages. In fact, speakers' speeches are the noble inheritance, born by the folk wisdom, the invaluable wealth of the nation. In the article there is considered specificity of bi-speakers inheritance, making the noble trend in the Kazakh nation speaking mastership. There is considered on the whole the artistic-aesthetic nature of the noble trend in speaking art. Alongside with the culture of speech there is analyzed bi-speakers' activities who became a mirror of the steppe democracy (leaders) in solving the nation problems.

«Өнер алды — қызыл тіл», — деп білген халқымыз ежелден сөз өнерін қадірлеген. Мұралардың ең қымбаты, асылы — сөз өнері. Қазақ халқы қымбат сөздің, киелі сөздің құдіретіне бас иген. Сөз өнерінен аяулы, ардақты өнер жоқ, өйткені ол — ұлтымыздың ақыл-ойы, ар-ожданы, абыройы.

Сөз өнерінің негізін, әрине, сөз түзеді. Қазақтың киелі де, қасиетті шешендік өнері «бар өнердің биігі» ретінде саналған. Оған тағы да бір дәлел «Қазақ халқы сөз өнерін жоғары бағалаған. Ол өнердің ұшар биігі де, қоңыр жайсаңы да — біздің қазіргі өміріміз деп білем», — деп жазады ғалым М.Б.Балақаев [1] «Қазақ әдеби тілі» атты еңбегінде.

Шешендік сөздер — мән-мағынасы терең тәрбиелік мәні зор, құнды дүние. Ең алдымен, шешендердің сөздері ауызекі айтылып, ауызша таралған, халық жадында сақталған.

Шешендік сөздер деп қазақ халқының өмірінде арғы-бергі кезеңдерде ғұмыр кешкен белгілі бір тарихи тұлғалар есімдеріне байланысты айтылатын өнегелік мағына-мазмұны терең сөздерді айтады. Шешендік сөздер өскелең ұрпақты ақылдылыққа, төзімділікке баулып, елді, жерді сүйеге, батырлық пен елдікті, ізгілік-жақсылықты дәріптеп, әділдік үшін күресуге, ел қамын жейтін қамқор азамат болып өсуге тәрбиелейді.

Бүгінгі қоғам бізден әр адамның өз пікірін, өз ой-қарасын орнымен, өз мақсат-мүддесі тұрғысынан жетік жеткізіп, қойылған сұрақ, ой таластарға жауап бере білуді қажет етеді. Пікірлесе алу, ой сала білу, пікір таластыра білу, адамның білімін, білігін, сөз байлығын танытумен бірге қоғамдағы орнын да анықтайды. Қоғамның осындай талаптарына сай сөйлесе білу, пікірлесу мәдениетінің негіздерін үйренуіміз керек.

Сөз шеберлігі — шешен сөйлеу, әдеби-көркем тілде сөйлеу, сондай-ақ түрлі-тілдік амал-тәсілдерді мағыналық, формалық, стильдік сипаттарына сай ұтымды талғап тандай білу. Жастарымыздың, яғни шәкірттеріміздің, сөздік қорын молайтып, әдеби тілде көркем сөйлеуіне басты ықпалымыз шешендік өнер қыр-сырын оқытып, игерте білуіміз керек.

Шешендік сөздің қажеттігі ауызша сөйлеудің аясы кеңейген сайын арта түсуде. Бүгінде шешендік өнердің қолданылатын өрісі кеңіді. Ол қоғамның саяси, әлеуметтік өмірінің барлық саласында идеологиялық тәрбиелік іс-әрекеттердің, оқу-ағартудың, заң мен ғылымның, ел басқару істерінің, яғни, бұқараның ең қажетті құралына айналды.

Ауызша сөйлеу дәстүрін жандандырып, шешендікке үйрету — тіл мәдениетінің басты мәселелерінің бірі. Бұл күнде шешендік сөздің рөлін көтеру — тіл мәдениетін көтерудің бір шарты, өйткені соңғы кездерде топ алдында дұрыс, әсерлі, әсем сөйлеуге жөнді мән берілмей, босансып кеткен жайы бар. Мектеп, колледж, университет қабырғасында «шешендік өнер», «тіл мәдениеті», қазақ тілі сабағында шешендік сөздерді көп насихаттау бүгінгі таңдағы сабақ жүргізіп жүрген оқытушылардың басты міндегі.

Шешендік өнердің жаңғырығы — бұл қоғамдық қажеттілік. Шешендік өнер қашанда халықтың қоғамдық-әлеуметтік өміріне, саяси-экономикалық жағдайларына байланысты дамып, кемелденіп отырған.

Шешендік өнер — өзінің нақты зерттеу нысанасы, белгіленген теориясы, сандаған жылдардан бергі тарихы бар пәндердің бірі. Қолданбалы пәндердің қатарына жататын шешендік өнер кешендік білім жүйесін құрайды. Бұл білім сөйлеу этикасын жетілдіру, тілді әлеуметтік қызметіне қарай жұмсай білу, өз пікірін жеткізу, сендірумен бірге сөз арқылы оқыту, тәрбиелеу мақсаттарын қояды.

Шешендік өнер тек құрғақ білімді жатқа білу емес, оның ерекшелігі де сол кез келген ортаның ыңғайына қарай сөйлеушінің өзін ұстай алуы, дұрыс ойын жеткізе алу десек, айтылған шарттар практиканы қажет етеді.

Қоғам тарихына көз салсақ, қай халықтың болсын күрделі қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлері, қолбасшылары, мәмлегерлері, ғалымдары ойға шебер, тілге шешен болғанын байқаймыз. Әр қоғамның өзіне лайықты қарым-қатынасы қалыптасатыны сияқты ойлау, сөйлеу мәдениеті, озық ойлы, шебер тілді адамдары да болғаны даусыз [2].

Шешендік өнер ғылым ретінде біздің жыл санауымыздан бес-алты ғасыр бұрын шығып қалыптасқан. Шешендік өнерді ғылыми тілде риторика дейді. Римдіктер сөз зергерлерін төрт топқа жүйелеген, олар: шешендер, философтар, ақындар, тарихшылар. Мысыр, Вавилон, Ассирия, Қытай, Үндістан елдерінде шешендік өнер айырықша дамыған. Осынау өнердің үзілмес тарихы көне Грекиядан басталады. Шешендер тек шешендік өнерлермен ғана танылып қоймай, әрі би, әрі қолбасшы, әрі батыр, әрі жырау, әрі философ бола білген.

Қазақ би-шешендері сөз өнерін барлық өнерден жоғары қойып, «Өнер алды — қызыл тіл», «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ», «Тілдің майын тамызып, сөздің балын ағызып, хас шешендер сөз табар», «Тілі мірдің оғындай» сияқты көптеген қанатты сөздер мен мақал-мәтелдерді, сөз оралымдарымен тұрақты теңеулерді тілдік қолданысқа кеңінен енгізіп, келер ұрпаққа шешендік өнердің мол асыл мұрасын қалдырды [3; 25].

Қазақ халқы шешендік өнерді, оны иеленуші адамды ерекше құрмет тұтқан. Шешендіктің арнайы мектебі дегенді білмеген қазақ даласында «би» мен «шешен» атанудың жазылмаған өзіндік қағидалары мен ережелері болған. Мәселен, «би шешен» дегендегі «би» сөзінің өзінің беретін мәні, атқаратын қызметі ерекше болған.

«Би» атанған адам қандай болуы шарт? Би сайланбалы қызмет емес, ел ақсақалдарының ұйғарымы, өзара келісімі мен шешімі бойынша елдің салт-дәстүрін білетін, шежіреден хабары бар, аузы дуалы, шаруасы түзу, ата тегі белгілі және елге беделді, сыйлы адам болған; би жас ерекшелігіне бағынбайтын қызмет.

Ертедегі ділмәр шешендердің көсем де, шешен сөздері кім туралы, кімге, не мақсатпен айтылғаны әр түрлі жағдайларда жүзеге асқан. Би-шешендердің құнды ойлары тегіннен тегін айтыла салмаған, орынды жерде, белгілі бір мақсатта жүйелі қолданыс тапқан. Мәселен, келелі мәселелер үлкен жиын-топтарды, тіпті отбасы, ошақ қасын да қамтыған. Онда тез арада шешімін табуы тиіс мәселелер дидактикалық ақыл-өсиетке толы философиялық ой-түйіндер де молынан кездеседі.

Қазақтың би-шешендері ғасырлар бойы ұрпақтарды сөйлеу мәдениетін игеруге қалыптастырды [3; 26]. Шешендік сөздер, негізінде, халық даналығынан туған асыл мұра, халықтың асыл қазынасы. Мазмұны халықтың бастан кешірген өмірін, арманы мен қиялын көрсетеді. Өмірге, дүниеге көзқарасын, ой-өрісін бейнелейді. Халық өзінің қиялдаған арманына қашан да жетемін деген сенімнен айрылмаған. Өмірдің сан алуан құбылыстарды бір-бірімен теңеп, салыстырып, болашағын болжап, қиялдап сөйлеген сөздер табысқа, жеңіске жетуге құлшындырып, рухтандырып отырған, қуаныш үстінде дем берушілік, реніш тұсында жұбатушылық қызмет атқарған.

Би — дау-жанжалға билік айтушы білікті адам. Би халықтың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін жақсы білумен бірге сөз таласында шешендігімен, даулы істі қарауда тапқырлығымен дараланып, ел ішінде белгілі жан болған.

Билер билік шығару, ол биліктердің орындалу әдістерін белгілеуде тең құқықтарын пайдаланған. Олар кіші, орта және ішкі орда хандарының кеңес құрамына кіріп, хандар саясатына елеулі ықпал жасаған. Ел ішінде «Билер соты» деген Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарына дейін болды.

Қазақтың тұңғыш биі атанған Майқы би — ұлттық, шешендік өнеріміздің атасы. Халқымыздың аңыз-әңгімелері бойынша, Майқы әділ бітім айтып, шешім шығарған парасатты, ақылды би болған. Майқы халқына адал болып, оның бейбіт өмірін жақтаған адам. «Түгел сөздің түбі — бір, түп атасы — Майқы би» деген халық даналығы осыдан шыққан. Семей жеріндегі Шыңғыстауда Шыңғыс ханды ақ киізге көтеріп хан сайлағанда Майқы би батасын берген:

*Тұлпардан тұлпар туады,
Сұңқардан сұңқар туады.
Асылдан асыл туады,
Масылдан мал бақпас туады,
Тілазардан қылжақпас туады.
Таздан жарғақпас туады,
Сараңнан бермес туады,
Соқырдан көрмес туады.
Мылжыңнан езбе туады.
Қыдырмадан кезбе туады.*

Майқы бидің ұлы дарыны оны елдің сөз ұстаған ұлағатты биік мәртебеге көтерді. Оның көп тебіреністері қоғам дамуына, ел тірлігіне арналады. Ел мүддесі, мемлекеттік бірлік пен береке туралы Майқы би өз толғамдарымен ұрпаққа өшпес өсиет сөз қалдырды. Қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлиханов «Ұлы қырғыз-қайсақ ордасының аңыз, эпсаналары» атты еңбегінде Майқы би туралы толымды түсінік берген. Шоканның тарихи тұжырымын Абай жазған сөздермен байланыстырса, Майқы бидің елдік, мемлекеттік рухының ғылыми байыбы дәйектеле түседі.

*Береке түбі — бірлік,
Бірлік түбі — тірлік,
Жеңіс түбі — ерлік!*

Майқы би айтқан ой талай-талай ғасырлардан бері қазақ халқының, түркі жұртының дәстүрлі қағидасы, аталы сөзі болып келеді.

Қазақ ауыз әдебиетінде Төле би туралы аңыз-әңгімелер, шешендік сөздер көп. Солардың көпшілігінде Төле ақылды, әділ, шешен және халық қамын ойлаған қайраткер бейнесінде суреттеледі. Шынында да, Төле XVII–XVIII ғасырларда өмір сүрген, өз заманының ақылды, білімді, парасатты азаматы болған. Төле бидің туған әкесі — Әлібек. Дәстүр бойынша Төлені халық «Үйсін Төле би» деп атаған. Атадан балаға ауысып айтылып келе жатқан аңыз бойынша, Төле орта бойлы, сымбатты, нұрлы кісі болған, Әулиеата (қазіргі Жамбыл) төңірегінде туған, кейін көбінесе Ташкент төңірегінде Жиделібайсын жерінде, Сырдың бойында көшіп жүрген. Көп тұрған жері — Шыназ (ескі Ташкент), сол жерде қайтыс болған. Төле көп жасаған адам. Оған дәлел, Ұлы жүз Төле би мен Кіші жүз Әйтеке би бірігіп, Орта жүзден Қасқа көл деген көлді даулайды, бірақ Орта жүздің бас биі Орманбет оларға:

*Екі би, айтқан сөзің жарасады,
Еншіге әркімдер-ақ таласады...
Қасқа көл Орта жүздің көлі еді ғой,
Айтқандарың қиянатқа жанасады, —*

деп көлді бермейді. Кейін Орманбеттің анасы көндіріп, көлді үш жүздің рулары бірге жайлайтын болып келіседі. Сонда Төле би Орманбеттің шешесіне разы болып былай депті:

*Қасқа көлді алам деп келіп едім,
Орманбет бермеген соң өліп едім.
Жетпіс жаста айтқаным жерде қалып,
Мәңгіге тірілместей болып едім... [4].*

Төле — Тәуке ханның жеті жарғы, бас биінің бірі. Өз Тәуке тұсында Қазақ хандығының ішкі және сыртқы жағдайының бірсыдырғы нығайғаны белгілі.

Шу өзенінің Балқашқа жақын жайылымына бұдан көп бұрын үйсін мен арғын тайпаларының белді бектері таласыпты. Екі жақтың да билері бас қосып, кенесіп, бәтуаласа алмай отырғанда, топқа еріп келген он бес жасар Төле билік айтушылардың бірде-біріне көңілі толмай:

*Ақты ақ деп бағалар,
О, игі жақсы ағалар!
Өзегі талса ел біткен
Өзен бойын жағалар, —*

деп сөз бастай бергенінде: «Ата тұрып, ұл сөйлегеннен без, ана тұрып, қыз сөйлегеннен без», — деуші еді. Мына бала кім өзі?», — дейді төрдегі би. Төле қасқая қарап тұрып:

*— О, би аға, он үште отау иесі демес пе,
Кінәлімін бе келіп қалсам он беске!
Сөз сөйледім, бұйыра көрмеңіз айыпқа,
Ала көз болу ағайын адамға лайық па?
О, игі асқар тауымыз,
Әділ ме осы дауымыз?
Жар астында тұрғанда
Жасырынып жауымыз? —*

дейді. Сонда төрдегі би:

*— Қой асығы демендер,
Қолыңа жақса, сақа қой.
Жасы кіші демендер,
Ақылы асса, аға зой, —*

деген екен.

— Балам, ағалық билікті саған бердім, — дейді. Бала Төле жұлып алғандай:

— Сары табақтан сарқыт қайтады деген. Билікті маған берсеңіз, Шу өзенінің оң жағын үйсін, сол жағын арғын жайласын, — деп билік айтады. Бұл шешімге екі жақ та риза болып, бітімге келеді. Сонда төрдегі би:

*— Үй баласы ма деп едім,
Ел баласы екенсің.
Ай маңдайлы арысым,
Талабың алдан өтелсін.
Ауылыңның таңы бол,
Маңдайдағы бағы бол! —*

деп, бала Төлеге бата берген екен. Осыдан бастап Төленің аты шығып, ел арасындағы дау-жанжал келіссөзге араласып, билік айта бастапты.

Қазыбек есімі халыққа қазақ пен қалмақ арасындағы шапқыншылық кезінде екі елдің арасына бітімші, бүтінші болған батыл елші, парасатты мәмлегер ретінде мәлім. Халық аңызына қарағанда, Қазыбек (он төрт жасында делінеді) Тайкелтір би бастаған қазақ елшілерінің құрамында қалмақ ханы Қоңтәжіге барып, батылдығымен әрі сөзге шешендігімен ерекше көзге түскен. Қазыбектің табандылығы мен тапқырлығының арқасында ғана осы сапарда қазақ елшілері теңдікке жетіп, қалмақ шапқыншылары байлап әкеткен адамдарын, айдап әкеткен малдарын қайырып алып қайтады. Осы жолы Қазыбек «Қаз дауысты Қазыбек» деген құрметті атаққа ие болады. Қаз дауысты Қазыбектің бұл елшілік еңбегін Шоқан Уәлиханов та естіген. Ол «XVIII ғасырдың батырлары туралы тарихи аңыздар» дейтін мақаласында былай дейді: «Үш жүздің батырларынан сіз кімді артық көресіз?» деп Абылайдан сұрағанда, ол былай деп жауап беріпті: «Бізге дейінгі екі кісіге таң қалуға болады. Олар

тоқсан туысын тұтқыннан құтқарып алған Қаракесек Қазыбек және тағы да сондай өзінің тұтқында кеткен адамдарын босатып алған Уақ Дербісәлі. Біріншісі Қалданның өз алдына барып босатып алған, ал соңғысы өз ауылында жатып дұшпанын қорқытып алдырған».

Қазыбек биге бір адам: «Кім жақын, не қымбат?» деген сұраққа жауап беріңізші», — деп қиылып отырып алыпты. Сонда Қазыбек былай деп жауап қайтарған екен:

*Тату болса, ағайын жақын,
Ақылшы болса, апайың жақын.
Бауырмал болса, інің жақын,
Инабатты боса, келінің жақын.
Алдыңа тартқан адал асын,
Қимас жақын — қарындасың.
Сыбайлас болса, нағашың жақын,
Адал болса, досың жақын.
Еркелейтін немерең жақын,
Өз ұрпағың — шөберең жақын.
Жан серігің жас кезіңнен,
Бәрінен де әйелің жақын.*

* * *

*Алтын ұяң — Отан қымбат,
Құт берекең — атаң қымбат.
Аймалайтын анаң қымбат,
Мейірімді анаң қымбат.
Асқар тауың — әкең қымбат.
Туып өскен елің қымбат,
Кіндік кескен жерің қымбат.
Ұят пенен ар қымбат,
Өзің сүйген жар қымбат.*

Артына аталы сөзі қалаған, есімі ел жадында сақталған қазақ шешендерінің бірі — Әйтеке. Шоқан Уәлиханов белгілі билердің бірі ретінде Әйтекенің есімін Төле бимен қатар атайды.

Қазақ руларының басын біріктіріп бір орталыққа бағындырған және туысқан қазақ, қарақалпақ, қырғыз халықтарын одақтастырып жоңғар-қалмақ шапқыншылығына қарсы бірыңғай халық майданын құрған Тәуке ханның кеңесші, көмекшілерінің бірі Әйтеке болған. Сайып келгенде, Әйтеке шешендігімен бірге кезінде ел басқарған, заң жасасқан, феодалдық қазақ мемлекетін құрысып, нығайтуға үлес қосқан қоғам қайраткері.

Әйтекенің есімі елге ең алдымен тілмар шешендігімен, тапқыр билігімен мәлім. Бір аңызда Төле би мен Қаз дауысты Қазыбек ертеректе өлген бір кісінің құнын даулап Кіші жүзге келеді, дау бірнеше күнге созылып, екі жақ келісе алмайды. Бір күні есік жақта отырған бір жігіт:

*Асқар тау, сенде бір мін бар — асу бермейсің,
Тасқын су, сенде бір мін бар — өткел бермейсің.
Билер, сендерде бір мін бар — басқаға сөз бермейсің! —*

деп тұрып кетеді.

— Шақырышы анау қара жігітті, — дейді Қазыбек. Жігітті шақырып келген соң:

— Шырағым, қай баласың, аты-жөнің кім? — дейді билер:

*Әкемді сұрасаңыз — жетесіз,
Шешемді сұрасаңыз — некесіз.
Туа салған бір баламын,
Тегімді сұрап нетесіз? — дейді жігіт.*

— Балам, сөзің жетті, енді төрелігін айтып осы дауға өзің ие бола ғой! —

дейді Төле би. Сонда қара жігіт түрегеп тұрып:

– Алты атасын арқалап жүргенді сіздерден көрдім, жеті атасын жетектеп жүргенді сізден көрдім. Ескіріп кеткен дау екен! Бірақ құр қайтсаңыздар, ағалық назаларыңа қалармын. Ердің құны жүз қара қой. Кіші жүз санын жүзге толтырып тайыниша-торпақ берсін, соған разы болыңдар! — дейді.

Екі жағы да осы төрелікке тоқтап, разыласып тарайды. Бұл — Әйтекенің жас жігіт шағында айтқан бір төрелігі екен [5].

Енді бір аңызда аулына келіп отырған Төле би мен Қазыбек Әйтеке баладан: «Жігіттің жақсысы қандай болады?» — деп сұрапты.

– Дұрыс сөзге тоқтай білген, басқаны сөзіне тоқтата білген, — дейді Әйтеке.

Ұлы жүздің жігітіне атастырып қойған Орта жүздің бір қызы өз елінің бір жігітімен қашып кетеді. Соған байланысты Ұлы жүз жағының жігіттері Орта жүз ауылдарынан барымталап жылқы айдап алады. Ақыры Ұлы жүздің биі Төле мен Орта жүздің биі Қазыбек айтысады:

*Аға болып алдымен туасың,
Алдымнан жылқымды неге қуасың? —*

— дейді Қаз дауысты Қазыбек би.

*Артымнан ерген еркемсің,
Ағаңның көзі тірісінде
Жеңгеңді неге ертесің? —*

дейді Төле би ашуланып. Сонда екі жағының да сөзін тыңдап отырған Әйтеке би былай депті:

– Сабыр етіңдер, билер! Ашу бар жерде ақыл тұрмайды.

*Ашу деген ағын су,
Алдын ашсаң арқырар.
Ақыл деген дария,
Алдын тоссаң тоқырар.
Кісі бірге туыспау керек,
Туысқан соң сөз қуыспау керек.
Сөз қуған пәлеге жолығады,
Жол қуған олжаға жолығады.
Төле, сен жылқыны қайыр,
Қазыбек, сен жесірін қайыр!*

Әйтекенің төрелігін екі жағы да қабыл алып, ауысқан адамын, малдарын біріне-бірі қайтарып, ел арасы тыныш болыпты-мыс.

Жер дауына байланысты Орта жүзде Орманбет биге айтқан бір сөзінде Әйтеке: «Бай болсаң халқыңа пайдан тисін, батыр болсаң жауға найзаң тисін, бай болып елге пайдан тимесе, батыр болып жауға найзаң тимесе, елден бөтен үйің күйсін», — деген.

*Суалмайтын суат жоқ,
Тартылмайтын бұлақ жоқ.
Тамыры суда тұрса да,
Уақтысы жеткенде,
Қурамайтын құрақ жоқ.
Дүние деген фәни бұл,
Баласы жоқта мият жоқ.
Бәрінен қиын сол екен,
Артында жанған шырақ жоқ... —*

деп, Әйтеке атынан айтылатын нақыл сөз де оның ойы терең, өмірден білген-түйгені мол өз заманының ақылгөйі екенін аңғартады. Қазақ би-шешендерінің елді басқарушылығы, қазылық-

төрешілік, батагөйлігі, халықтарды біріктіруші-бітімгершілігі, тағы басқа сан салалы әлеуметтік қызметі арқылы сөз өнерінің мемлекеттік қолданысы қалыптасқан. Қазақ тілінің мемлекеттік мәртебеде қолданылуының Қазақ хандығы дәуіріндегі нығаюы да осы би-шешендер қызметінің мемлекеттік-құқықтық мәртебеде қолданылуымен, әсіресе Әз-Тәуке ханның тұсындағы би-шешендерге мемлекеттік билік берген тұста айрықша нығайды.

Би-шешендердің сөздері — халықтық тәлім-тәрбие құралы. Қазақ халқының отбасылық ортасынан бастап, ауыл-аймақпен, байтақ атамекендегі ағайын-туыстармен, көпшілікпен қарым-қатынас жасау мәдениетінің адамгершілік асыл қасиеттер аясында қалыптасуында би-шешендер сөздерінің ықпалы зор болды. Ата-ананы, аға-ініні, бірге туысқан үлкенді-кішілі қыздарды, жеңгені, келінді, нағашыны, жиенді, қайын жұртты, көршіні, ауылы аралас ағайынды, қандас халықтарды, бүкіл адамзатты — бәрін де құрметтеу мәселелері би-шешендер сөздерінде қамтылған.

Әдебиеттер тізімі

1. Балақаев М.Б. Қазақ әдеби тілі. — Алматы: ДАЙК ПРЕСС, 2007. — 289-б.
2. Адамбаев Б. Қазақ шешендері. — Алматы: Білім, 2008. — 7-б.
3. Смағұлова Г., Күркебаев К., Жұмағұлова Ә. Шешендік сөздердің дискурсы. — Алматы: Арыс, 2008.
4. Кәкішев Т. Билер сөзі. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 1992. — 11-б.
5. Қосымов Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері. — Алматы: Білім, 2003. — 55-б.